

CÂTEVA OBSERVAȚII DESPRE EVOLUȚIA INSTITUȚIEI CNEZIALE ÎN CADRUL SFEREI DE INFLUENȚĂ A BIZANȚULUI

Cosmin-Ștefan COSTINESCU
SCOSAAR, filiala Cluj-Napoca

A Few Observations on the Evolution of the Knyaz Institution within Byzantium's Sphere of Influence ABSTRACT

For the Slavs, the dignity of knyaz represented the tribe's leader. The etymology of the term comes from the proto-German word *kuningaz*. The word that was initially used to denote the leader of the tribe was *vladica*, but this native term eventually lost primacy over the proto-German word mentioned above. The term that corresponds with *knyaz* and appears in the Greek texts is *archon*. The first Slavic written source where the term *knyaz* appears is the code of laws dated between the end of the IXth and beginning of the Xth centuries, called *Zakón Súdnyi Liúdem* - "Law for Judging the People". The evolution of the dignity has been influenced by the contact with Byzantine civilisation as a result of their diplomatic efforts to assure the defence of the Empire against the new arrivals in the Balkan Peninsula, the Slavs.

For this paper, we shall compare the Bulgarians and the Serbs. Also, we shall analyse an exception to the rule, the Romanians where we shall shortly analyse the oldest documentary mentions about bearers of the title of *knyaz*.

For the Bulgarians, the head of state did not bear the title of *knyaz* during the First Bulgarian Empire, neither before nor after adopting Christianity. During this period the ruler bore the title *Khana Sybigy*. This title was used along with the Greek term of *archon* due to the use of the terminology of the imperial court's chancellery. In the inscriptions dated before the adoption of Christianity by Boris, God is evoked, although his predecessors like *khan Omurtag* or *Malamir* were not Christians. After adopting Christianity, the titles of *khan* and the Greek title of *archon* were merged until the adoption of the imperial title of *tsar* by Boris's son *Simeon*. The title of *knyaz* is mentioned during the Second Bulgarian Empire, being the leader of a small community, usually rural. An example being the *knyaz Belota*.

For the Serbs, both during the kingdom and the empire the title of *knyaz* did not have a role in the state's administration, but was held by important people at the king's and after the proclamation of the empire, the emperor's court, being an honorary title. An interesting case is that of *Lazar Hrebeljanović* who during the disintegration of the Serbian Empire adopted the title of *knyaz* instead of that of *tsar* because he did not wish to antagonise the other magnates in the empire. He doubled this title with another one "Autocrat of all Serb", thus emulating imperial authority and emphasising the most important attribute that emperor possessed. Through this showing his imperial ambition, and assuming de facto rulership over the disintegrating Serbian Empire.

For the Romanians, the first *knyazi* mentioned are presented as leaders of local communities as is the case with the Romanians from Serbia. We can also observe the use of the term *judge*, the Serbian equivalent being *sudtsvo*. In the XIIIth century in the year 1247 in king *Béla the IV's* donation towards the Knights Hospitaller, *Litovoi* is mentioned as the ruler of a territory, called *knezate/principality/duchy*, which bore the name in the aforementioned donation of *terra litua*. Also, *Litovoi* does have military attributes not just from the title of *knyaz* but also from the title of *voivode*.

For the title of *knyaz* similarities can be observed for the Romanians and Bulgarians, the *knyaz* being a local leader with judicial abilities judging minor cases. The main difference appears

for the Romanians due to the military role of the knyaz. This is very interesting because it is very similar to the old Slav tribe leaders before they achieved statehood, fact suggested by the code of laws that we mentioned above.

Cuvinte-cheie: demnitate, arhonte, lider, diplomație, creștinism, slavi

Key words: dignity, archon, leader, diplomacy, Christianity, Slavs

Pentru a putea înțelege evoluția demnității de cneaz la diferitele populații care s-au folosit de aceasta, va trebui să analizăm evoluția acestei instituții. Din punct de vedere a etimologiei, termenul de *cneaz* provine de la termenul de *kuningaz*, care provine din limba proto-germană, dar și din termenul de *konungr*, ce provine din limbile germanice din Peninsula Scandinavă¹. Din punct de vedere cronologic, prima mențiune documentară a titulaturii de *cneaz* apare în cel mai vechi cod de legi al lumii slave, redactat cândva între finalul secolului al IX-lea și începutul secolului al X-lea, *Zakón Súdnyi Liúdem* – „Lege pentru judecarea omului de rând”². La punctul cu numărul trei al acestui cod de legi, în care se vorbește despre împărțirea prăzii, apare menționată demnitatea de *cneaz*: „Dacă sunt unii fie ei comiți, fie ei oameni de rând care au fost curajoși, fie au făcut fapte eroice, atunci dacă este vreun cneaz sau voievod, să dea din partea cneazului, împărțind-o cum trebuie celor care au luptat...”³.

În cadrul acestui scurt studiu vom analiza din perspectivă comparativă evoluția instituției cneziale la slavii sud dunăreni, bulgari și sârbi, dar și pentru una dintre excepțiile de la această regulă, românii. Aici vom analiza pe scurt primele mențiuni documentare ale celor mai vechi purtători ai acestei demnități și cum diferă evoluția acesteia față de ceilalți avuți în discuție. Pentru început însă, trebuie să analizăm primele informații care ne sunt oferite de sursele bizantine.

Bizanțul și slavii timpurii

În urma migrațiilor populațiilor germanice, partea răsăriteană a Imperiului Roman a rămas, în timp ce partea apuseană a ajuns sub controlul acestora. Imperiul Roman de Răsărit s-a confruntat cu un nou val de migratori care au reușit să străpungă limesul dunărean al acestuia. Această nouă populație era reprezentată de slavi, cu care romanii nu se mai întâlniseră până în acel moment. Aceștia erau îngroziți de limba vorbită de slavi, considerând că este cea mai barbară dintre limbi⁴.

¹ Hanak 2014, p. 111.

² Biliarsky 2011, p. 361.

³ Petkov 2008, p. 48-49.

⁴ Kmietowicz 1976, p. 5.

În lucrarea dedicată campaniilor militare ale „ultimului roman” Flavius Belisarius, *Istoria Războaielor*, Procopius din Caesarea vorbește și despre slavi. Acesta descrie organizarea lor, diferită față de centralizarea compatrioților săi romani, slavii fiind conduși cu ajutorul deciziilor democratice⁵. Tot la palierul cronologic al secolului al VI-lea, istoricul Theophylact Simocatta amintește numele unor căpetenii ale slavilor: Ardagastus, Peiragastus și Mousokios. La sfârșitul aceluiași secol al VI-lea, informații despre organizarea slavilor ne sunt oferite de către *Strategikon*-ul lui Mauricius care ne relatează că triburile slave au propriul conducător, triburile fiind în conflict între ele⁶. Sursele bizantine ne oferă detalii legate de organizarea acestor slavi. Un caracter militar al slavilor este dat de prezența anturajului militar al conducătorului, drujina⁷.

De la Menander Protector aflăm despre un atac al avarilor petrecut în anul 578, mai ales ținta acestui atac, căpetenia Daurentius și alți conducători. Daurentius era lider militar, lucru ce poate fi spus și de ceilalți șefi militari și este confirmat de către Theophylact Simocatta⁸. Alt exemplu de conducător al slavilor cunoscut de către istoricii bizantini este Mousokios, care a luat în grija sa populația aflată pe teritoriul vecinului său Ardagastus, ce fusese atacat de către romani. Suntem de asemenea informați despre o căpetenia slavă din zona Salonicului, de un anume Perbundos, în sprijinul căruia celelalte triburi slave s-au unit, ceea ce confirmă avertismentul oferit de către *Strategikon*, o astfel de uniune având loc în cazul unui pericol comun, triburile revenind la vechile conflicte după trecerea pericolului⁹.

În cadrul societății slave, principalul organ cu puteri decizionale era reprezentat de către adunarea numită *Veche*¹⁰. Informații despre ceea ce se petrecea în rândul slavilor în perioade de pace ne sunt oferite de către Pseudo Caesarius, care vorbește despre asasinarea căpeteniilor în timpul ospetelor¹¹. Tot despre căpetenia Musokios, există informații provenite de la un prizonier gepid, conform cărora slavii îl numeau pe acesta în limba lor „rex”. Despre această titlatură de „rex”, date noi ne sunt oferite de către Menander Protector, care menționează că această titlatură este asociată doar cu personajele al căror nume este cunoscut, lucru ce înseamnă prezența mai multor căpetenii tribale. De la Theophylact Simocatta, legat de episodul expediției lui Priscus la nord de Dunăre, aflăm despre o altă căpetenie, Ardagastus, despre care autorul menționează că avea în stăpânirea sa un teritoriu. O observație interesantă este legată de

⁵ Barford 2001, p. 59, 128.

⁶ *Ibidem*, p. 68; Kmietowicz 1976, p. 136.

⁷ Curta 2001, p. 315; Barford 2001, p. 126.

⁸ Curta 2001, p. 315.

⁹ *Ibidem*, p. 321.

¹⁰ Kmietowicz 1976, p. 140.

¹¹ Curta 2001, p. 326.

locuitorii din acest teritoriu, cărora autorul nu le atribuie statutul de suspuși. Despre liderul Peiragastuts, același Theophylact Simocatta menționează că acest personaj nu este doar un lider militar, ci și conducătorul unui trib. O diferență între aceste două căpetenii este că Peiragastus nu avea în stăpânirea sa vreun teritoriu, lucru care este precizat în cazul lui Ardagastus. De asemenea, după înfrângerea împotriva romanilor, tribul lui Peiragastus a încetat să mai existe¹².

Unitatea fundamentală a societății slave era reprezentată de clan. Fiecare clan avea în fruntea sa un staroste. Acest staroste avea un rol simbolic în cadrul adunării, rolul său fiind unul de a prezida astfel de adunări, nefiind un conducător în adevăratul sens al cuvântului. În momentul în care situația era benefică, aceste clanuri se uneau. În urma unei astfel de uniuni, lua naștere o confederație. În cadrul societății slave, se poate distinge apariția unei pătri sociale superioare. Pentru definirea statelor, un rol capital l-a avut apariția așezărilor fortificate. Aceste așezări fortificate au condus la dispariția clanurilor, luând naștere astfel unități teritoriale ce purtau denumirea de *opole*. Această structură teritorială avea în compoziția sa mai multe așezări fortificate. Adunările ce aveau loc în astfel de *opole* erau conduse de către *jupani*. La aceste adunări, drept de participare aveau toți oamenii liberi. În cadrul societății slave a pătruns titlul de *cneaz*, termen ce a depășit în importanță termenul de *vladica*. Titlatura de *cneaz* a adus modificări în cadrul organizării politico-sociale a slavilor timpurii. Din punct de vedere al echivalențelor, corespondențele sunt termenii *cneaz* și *vladica*, termenii asemănători în limba latină fiind *dux* și *rex*. În schimb, *jupanii* sunt echivalenți cu termenii de *primores* și *principes* în latină sau cu termenul de *archontes* din limba greacă. Cneazul nu reprezenta o demnitate ce se moștenește ereditar, purtătorul deținea titlul doar temporar, în caz de criză. În timp însă, demnitatea a ajuns să fie deținută pe viață de către purtător. Puterea cneazului și a apropiaților din anturajul său era însă ținută în frâu de către *veche*¹³.

Considerăm că este important să continuăm echivalența titlaturilor, aducând în discuție termenul de *arhonte*. Utilizarea acestui termen poate fi observată încă din Antichitate, având semnificația de *magistrat*. În timpul Imperiului Bizantin, termenul și-a păstrat semnificația de magistrat, adăugând, de asemenea, și calitatea de *dynaton*, ce înseamnă „demnitar deținător de putere”. O explicație legată de termen este oferită de către Symeon Teologul, deținătorul titlaturii de arhonte avea onoare, termenul fiind folosit cu sensul de timp, adică vârstă venerabilă, și *arche*, ce înseamnă putere. Tot același Symeon Teologul menționează că arhonte, la fel ca strategul, erau apropiați ai basileului. În cadrul Imperiului Bizantin, arhonte reprezenta guvernatorul unui district ce

¹² *Ibidem*, p. 328-329.

¹³ Kmietowicz 1976, p. 179-181.

purta denumirea de *arhontia*. Termenul însă poate fi utilizat și în relație cu liderii unor state¹⁴. Astfel, considerăm că echivalența dintre termenii de cneaz și arhonte este plauzibilă și viabilă.

Adunând aceste informații, ne putem forma o imagine asupra structurii societății slave timpurii. Putem observa că toți liderii tribali sunt menționați de sursele bizantine, după cum am văzut în cazul căpeteniilor Ardagastus, care avea sub controlul său un teritoriu, respectiv Peiragastus, acesta din urmă având sub comanda sa un trib, nu și un teritoriu.

Secolele VI-VII reprezintă palierul cronologic în care începe cristalizarea statelor slavilor sudici. Frontiera nordică a acestora o reprezenta cursul mijlociu și inferior al Dunării, iar spre vest frontiera era reprezentată de râul Sava împreună cu afluenții săi. Documentar, primele sclavinii apar la nivelul secolului al VI-lea, în arealul dintre Dunăre și Nistru, ca tot la acest nivel cronologic să fie atestată migrația acestora spre sud. Datorită situației dificile în care se afla Imperiul Bizantin, migrația slavilor a atins Peninsula Pelopones. La nivelul secolului următor, se poate observa faptul că slavii dețineau controlul asupra Peninsulei Balcanice. Singurele zone din Peninsula Balcanică care se mai aflau sub controlul Bizanțului erau reprezentate de Constantinopol și Salonic. Arealul cuprins între Dunăre și sudul Peloponezului s-a transformat într-o *Sclavinia*. Dintre triburile menționate în acest spațiu suntem informați despre: „Tribul celor șapte clanuri”, Timociani, slavi ce s-au așezat pe valea râului Timoc, Severyani și Obodriți. Ne sunt cunoscute și numele unor triburi ce s-au așezat în Macedonia, aceste triburi fiind așezate în special în zona Salonicului. Pe râul Mesta a fost semnalizată prezența tribului Smolenților, mai exact pe cursul inferior al sus-numitului râu, în zona estică, localizați pe coasta Mării Egee, Rintcinii, iar spre nord-est, tribul Sagudațiilor, așezați pe valea râului Bystrica. Alții, care apar menționați, sunt Drugoviții, Struminții, așezați pe valea râului Struma, iar înspre centrul regiunii, Brsații. O consecință a așezării slavilor în Pelopones a condus ca denumirea acesteia să devină *Terra Sclavorum*. În secolul următor, Imperiul Bizantin începe să recâștige teren în Balcani. În cazul Peninsulei Pelopones, procesul este mai îndelungat, controlul bizantin revenind în secolul al X-lea. Avem menționate denumirile unor triburi localizate în Grecia, precum cazul Vajuniți, trib ce s-a așezat în Epir, în Thessalia îi avem pe Velegesii, iar în sudul Peloponezului avem menționate două triburi: pe Milingi, respectiv Yesverți.¹⁵

Cnezatul în Țaratul Bulgar

O remarcă interesantă a fost făcută de către I. Bogdan, legată de titulatura purtată de către șeful statului bulgar, istoricul menționând că după ce s-a renun-

¹⁴ Kazhdan 1991, p. 160.

¹⁵ Kmietowicz 1976, p. 186-189.

țat la titulatura de *hani*, aceștia au purtat titulatura de *cnezi*, înainte de adoptarea titlului imperial¹⁶. În rândurile ce urmează, vom încerca să analizăm acest lucru.

Punctul cel mai important al evoluției instituțiilor în cadrul Primului Țarat Bulgar este reprezentat de simbioza dintre populația turanică bulgară și slavi. În primul rând, vom începe cu titulatura pe care o purta chiar șeful statului bulgar. Informații în acest sens aflăm de la inscripția atribuită lui Omurtag, aflată în localitatea Setchiște care, din punct de vedere geografic, se află în partea de nord-est a actualului teritoriu al Bulgariei. Această inscripție a fost lăsată pentru a marca sfârșitul conflictelor dintre bulgari și bizantini, care au durat treizeci de ani. Acest tratat de pace a fost încheiat cu Mihail al II-lea. În inscripție, titlul hanului bulgar apare în felul următor: „Numele conducătorului bulgar este Omurtag, intitulat *Khana Sybigi*”¹⁷. Tot această titulatură de *Khana Sybigi* în relație cu Omurtag, apare pe un medalion de aur. Un alt astfel de exemplu ne este prezentat în cadrul inscripției de la Madara, care sună în felul următor: „*Khan Sybigi* Omurtag, prin puterea lui Dumnezeu, [...] a fost [...] și a făcut sacrificiu zeului Tengra [...] itchigu boila [...] aur [...]”. Referitor la titulatura conducătorului bulgar, informații avem despre fiul lui Omurtag, Malamir, din anul 836, titulatura folosită fiind tot *Khana Sybygy*: „*Khana Sybigi* Malamir, este arhonte prin puterea lui Dumnezeu”. Tot în cazul aceluiași han mai avem un exemplu, în care apare alături de khavhanul Isbul, informația regăsindu-se pe un apeduct: „*Khana Sybigi* Malamir făcut conducător (arhonte) de Dumnezeu [...] Vechiul său *boila Khavhan* Isbul a făcut un apeduct și l-a dat conducătorului (arhontelui) său”. Date avem și din 837, legate de titulatura lui Presian, o inscripție descoperită la Philipopolis: „Presian, de la Dumnezeu conducător peste mulți bulgari l-a trimis pe *khavhan Isbul*, dându-i trupe împreună cu *itchurgu-boila și khan boila kolober și khahanul* a mers la *Smoljani*”¹⁸.

Este important să clarificăm de ce în aceste inscripții apare menționat *Dumnezeu*. Acest lucru este cauzat de către infuziunea culturii și civilizației bizantine în rândul vechilor bulgari. Un lucru important care trebuie subliniat este că limba acestor inscripții din Primul Țarat Bulgar este greaca. Formularea folosită în aceste inscripții: *ho ek theou arhon* („conducător prin puterea lui Dumnezeu”), nu reprezintă o adoptare a creștinismului, ci o utilizare a formularului bizantin. Un astfel de exemplu îl găsim pe piatra funerară a hanului Omurtag: „Numele arhontelui este Omurtag, sublimul Han. Dumnezeu i-a dat să trăiască o sută de ani”, deși ambii hani Omurtag și Malamir sunt cunoscuți ca având o atitudine anticreștină¹⁹.

¹⁶ Bogdan 1902, p. 191.

¹⁷ Petkov 2008, p. 8.

¹⁸ *Ibidem*, p. 10-13.

¹⁹ Obolensky 2002, p. 98-99.

Dacă am menționat cultura bizantină, este important să scoatem în evidență principalul element al acesteia, și anume creștinismul. Primul Țarat Bulgar a suferit schimbări radicale. Pentru vârful piramidei societății bulgare, adoptarea creștinismului a însemnat centralizarea puterii prin eliminarea unor boieri proveniți din vechi familii și o pierdere în general a privilegiilor acestei pătri sociale. Mai important însă, creștinismul egalizează, uniformizează și produce o simbioză între cele două populații - cea bulgară de sorginte turanică și populația slavă²⁰. Astfel, principala consecință a adoptării religiei creștine este sfârșitul procesului de slavizare a elitei turanice care, din punct de vedere numeric, era inferioară celei slave, iar tot ceea ce reprezenta limbă ori tradiții, privilegiile ale vechilor bulgari, au fost pierdute. Astfel, prin adoptarea creștinismului de către hanul Boris, cele două popoare, cel slav și bulgar, s-au uniformizat prin adăugarea elementelor culturii bizantine²¹.

La nivelul titulaturii de han, în timpul lui Boris, începe să fie folosită la singular titulatura de *arhonte*, după cum arată și sigiliul acestuia²². Astfel, legat de titulatura conducătorului statului bulgar, sunt folosite împreună, atât titulatura de *khana Sybigy*, cât și cea de *arhonte*, cum avem în cazul lui Omurtag, până la folosirea singulară a titulaturii de arhonte, aceasta fiind întâlnită și sub formă latină, cum este cazul unei inscripții din timpul domniei lui Boris Mihail în Preslav în anul 867²³. Titulatura de arhonte va fi uzitată și de succesorul său, Simeon, care în anul 913 va fi încoronat ca țar de către patriarhul din Constantinopol Nicolae Mystikos²⁴.

În cadrul istoriografiei bulgare, există o discuție cu privire la titulatura pe care o folosea șeful statului, fie cea de han, fie cea de cneaz. În opinia istoricului bulgar Ivan Biliarsky, conducătorul statului bulgar a continuat să folosească titulatura de han până la adoptarea titlului imperial de țar de către Simeon. Titulatura de cneaz, așa cum apare în textele bulgare, este mai degrabă o traducere a titulaturii de han după ce aceștia au adoptat religia creștină, liderii bulgari înainte de adoptarea creștinismului nepurtând vreodată titulatura de cneaz²⁵.

Adoptarea creștinismului a însemnat contopirea celor două titluri de han respectiv arhonte, la această contopire contribuind și limba greacă în cadrul Primului Țarat Bulgar. Totuși, trebuie să remarcăm faptul că această titulatură de arhonte în cadrul ierarhiei curții imperiale din Constantinopol, reprezintă o titulatură inferioară²⁶. Conducătorii bulgari totuși nu au ignorat prestigiul generat

²⁰ Petkov 2008, p. 18.

²¹ Fine 1991, p. 128-129.

²² Petkov 2008, p. 33.

²³ *Ibidem*, p. 36.

²⁴ Fine 1991, p. 158.

²⁵ Biliarsky 2011, p. 209-211.

²⁶ Obolensky 2002, p. 223.

de către Imperiul Bizantin, conferit și de adoptarea culturii bizantine, dar în special beneficiile pe care le aduceau conducătorilor o dată cu adoptarea lor²⁷.

Astfel, prin adoptarea titulaturii de arhonte precum și simbioza dintre aceasta și titulatura de han a fost folosită ca un element ce contribuie la prestigiul conducătorului bulgar proaspăt intrat în rândurile monarhilor creștini ai Europei. Vârful prestigiului conducătorilor bulgari a fost marcat de adoptarea titulaturii de țar de către fiul lui Boris, Simeon. Titulatura de cneaz apare în timpul celui de-al Doilea Țarat Bulgar, fiind folosită pentru a desemna o persoană importantă. De asemenea, este folosită pentru liderii unor sate sau pentru desemnarea liderului unei comunități mai mici²⁸. Un exemplu în acest sens este cneazul Belota, titulatură ce reiese din scrisoarea trimisă de acesta papei Inocențiu al III-lea. Prin titulatura sa, Belota deținea un domeniu localizat în zona de nord est a Bulgariei²⁹.

Cnezatul și jupanatul la sârbi

Pentru a putea înțelege demnitatea de cneaz în cadrul Regatului și apoi a Imperiului Sârb, aceasta trebuie privită în paralel cu demnitatea de jupan. În cazul sârbilor se poate observa că demnitatea de *arhonte* este folosită în mod interschimbabil cu cea de *jupan*. Principalul factor care a dus la unificarea sârbilor sub un singur conducător a fost expansiunea bulgară, acel conducător fiind arhontele Vlastimir. După decesul acestuia, teritoriul stăpânit de el a fost împărțit celor trei fii ai săi: Mutimir, Strojimir, respectiv Gojnik. Aceștia au reușit să stopeze expansiunea bulgarilor, obținând, pentru o perioadă, pacea³⁰. Dintre toate statele sârbești, la nivelul secolului XI, cel mai puternic a fost Raška. Această situație a continuat pe durata Evului Mediu, astfel încât denumirile de Raška de Serbia au fost contopite. Titulatura de *veliki jupan* a fost adoptată pentru prima dată de către conducătorul din Raška, Vukan, lucru petrecut în anul 1090. Din punct de vedere administrativ, statul condus de către Vukan, era format din mai multe jupe. Fiecare dintre aceste jupe era condusă de către un jupan, fiecare dintre aceste unități având niveluri diferite de autonomie, dar toate erau obligate să îl sprijine din punct de vedere militar pe marele jupan. Proveniența jupanilor era din Raška, aceștia transmițându-și titulatura în mod ereditar³¹.

Jupa reprezenta o unitate administrativ-teritorială întâlnită în statele slave. Titulatura a fost folosită nu doar în mediul sârbesc, dar și în cel bulgăresc, în timpul Primului Țarat Bulgar, dar a dispărut în perioada celui de-al Doilea Țarat.

²⁷ *Ibidem*, p. 98.

²⁸ Biliarsky, 2011, p. 274.

²⁹ Petkov 2008, p. 221; vezi și notele 16, respectiv 17.

³⁰ Fine 1991, p. 141.

³¹ *Ibidem*, p. 225.

De asemenea, terminația *an* denotă o origine din zonele de stepă. Titulatura de *veliky jupan* a fost folosită de conducătorul statului sârb până în secolul al XIII-lea. Originea titulaturii de jupan este una complicată și dezbătută, existând un număr mare de ipoteze în acest sens, dar în cadrul statelor sârbești întâlnim și titulatura de rege, cum avem pentru Duklja și Raška, în cea din urmă titulatura regală fiind adoptată de dinastia Nemanjić, care vor deveni țari. Alternanța dintre cele două titlaturi, cea bizantină de arhonte și cea de jupan, a fost cauzată de echivalența lor. Dacă tot am adus în discuție mai sus Duklja, aceasta era, din punct de vedere administrativ, organizată la fel ca Raška, în jupe. Distincția totuși era reprezentată de originea acestor jupani, pe când în Raška aceștia erau nobili proveniți din această regiune, în Duklja aceștia erau membri ai familiei arhontelui Ștefan Vojislav³².

După cum am menționat mai sus, demnitatea de jupan apare și la bulgari. Astfel, îl dăm drept exemplu pe marele jupan Sivan. Se consideră că această titulatură în cadrul societății bulgare se acorda slavilor care colaborau cu elita turanică. Totuși, în cazul exemplului pe care l-am dat, numele de Sivan nu este unul slav, ci bulgar. Cât despre titulatura acestuia, ea poate fi interpretată în funcție de cum este citită inscripția care îl menționează: dacă acest Sivan era *jupan* al Bulgariei sau jupan în Bulgaria³³. În *Legea privind judecata oamenilor de rând*, în capitolul trei al acestui cod de legi, jupanii trebuiau să fie mulțumiți, din punctul de vedere al prăzii de război, cu ceea ce primeau din partea cneazului, care era îndreptățit la a șasea parte din pradă. O altă inscripție în care întâlnim această demnitate la bulgari se referă la jupânul *tarkan* Tsun, care a mâncat la aceeași masă cu hanul Omurtag, ucis în luptă și membru al clanului Kurigir. Informații asemănătoare există și despre un alt jupan, membru al clanului Ermiar, dar căruia nu i se știe numele³⁴. În aceste cazuri, titulaturii de jupan i se poate atribui și sensul de „domn”³⁵.

Un exemplu interesant este cel al jupanului Dimitrie care apare menționat în cadrul inscripției de la Mircea Vodă³⁶. Această inscripție a fost tradusă astfel: „împotriva grecilor în anul 6451 de Dimitrie [...] jupan”³⁷ sau „împotriva grecilor în anul 6451 în timpul lui Dimitrie [...] jupan”³⁸. Cei care au descoperit-o, Eugen Comșa și Dorin Popescu, în 1949, au tradus-o: „Grecii în anul 6451[...] Dimitrie”.

De asemenea, rândurile inscripției în care este menționat anul, cronologic

³² *Ibidem*, p. 230.

³³ Petkov 2008, p. 37.

³⁴ *Ibidem*, p. 10.

³⁵ Madgearu 2004, p. 24.

³⁶ Albu 2016, p. 12; Madgearu 2004, p. 19; Petkov 2008, p. 38.

³⁷ Petkov 2008, p. 38.

³⁸ Madgearu 2004, p. 19; Albu 2016, p. 12.

sunt mai timpurii decât ultimele două rânduri³⁹. Mai subliniem o interpretare ce s-a făcut termenului ѠНГЪРЪЦѢХЪ , ce a fost tradus ca însemnând „maghiar”. Această transliterare s-ar putea corobora cu un atac al maghiarilor ce a avut loc în luna aprilie a anului 943. În urma analizei acestei inscripții se poate deduce despre acest personaj, jupanul Dimitrie, că avea un rol militar în zona frontierei Primului Țarat Bulgar și că era reprezentatul țarului în acest spațiu⁴⁰.

Despre instituția cnezială la sârbi, cel mai elocvent exemplu considerăm că este cel al lui Lazar Hrebeljanovici, care a fost încoronat în anul 1378 ca: „Ștefan, cneazul Lazăr, autocrat al tuturor sârbilor”⁴¹. O analogie pe care o putem face tot legat cu titulatura lui Lazar, provine din Republica Ragusei care îi atribuie titlul de *comes*⁴². Termenul de *comes* se poate traduce cu termenul de cneaz, limba slavonă, începând să fie utilizată mai frecvent în cadrul forurilor de conducere a Republicii Ragusa⁴³.

Motivul principal pentru care Lazar a adoptat această titulatură era aceea de a nu se confunda cu ceilalți magnați, evitând astfel să se proclame rege sau țar. Acesta a folosit titlul de cneaz, deoarece era o demnitate de seamă în cadrul Țaratului Sârb, dar titulatura era folosită cu ambiguitate. În schimb, autoritatea pe care acesta o pretindea venea din expresia „autocrat al tuturor sârbilor”, prin intermediul căreia se desemna drept succesor ai țarilor sârbi⁴⁴.

Astfel, în cazul sârbilor, pentru lideri este folosită terminologia de arhonte care se poate traduce prin „cneaz”, existând o echivalență cu titulatura de „jupan”, dar în cazul statului sârb această demnitate este mai degrabă folosită ca un titlu onorific pentru persoane de vază.

Demnitatea de cneaz la români

În cazul românilor avem de a face cu un caz interesat față de populațiile de sorginte slavă care folosesc titulatura de *cneaz* și anume că în cazul românilor, pentru șeful statului, are loc o inversiune între titulatura militară, cea de *voievod* și cea de conducător, *cneaz*. Titulatura de cneaz în cazul românilor ajunge să fie atribuită liderului unei obști sătești, după cum observă I. Bogdan, când enumeră titlurile liderilor statelor slave ale bulgarilor, sârbilor, rușilor și polonezilor⁴⁵. Discuția în acest sens trebuie începută cu un „*quidam Blacus*”⁴⁶, Gelou, duce al vlahilor și al Transilvaniei. Titulatura de *duce* acordată de Magistrul P. acestui personaj, a fost interpretată de către Kurdt Horedt drept

³⁹ Albu 2016, p. 13-14; Madgearu 2004, p. 20.

⁴⁰ Madgearu 2004, p. 21.

⁴¹ Fine 1994, p. 389.

⁴² Jirecek 1911, p. 436.

⁴³ Fine 2006, p. 156.

⁴⁴ Fine 1991, p. 389.

⁴⁵ Bogdan 1902, p. 191.

⁴⁶ Anonymus 1934, p. 44.

voievod, punându-l la conducerea unui voievodat⁴⁷. Termenul de *voievodat*, atribuit teritoriului condus de către Gelou a fost preluat în istoriografia românească și de către Ștefan Pascu⁴⁸.

Analizând termenul de *dux* acesta are accepțiune militară, fiind originea termenului de *duce* (*dux*, *ducis*). Interpretarea celor doi istorici a analogiei dintre *dux* și *voievod* este plauzibilă, aceste două demnități având într-adevăr atribuții militare. O întrebare trebuie pusă totuși, presupunând că Anonymus a fost notar al regelui Béla al III-lea, cum în general se consideră⁴⁹, atunci de ce folosește termenul general de *dux*? O altă întrebare este de ce nu este folosit termenul de voievod, care cu siguranță i-ar fi fost cunoscut la acest palier cronologic, având în vedere că primul voievod atestat într-o diplomă regală din 1230 datează încă din 1176⁵⁰, așadar contemporan cu regele Béla al III-lea.

Putem presupune că demnitatea de *dux* acordată de Magistrul P. poate fi interpretată ca fiind cneaz. În primul rând, Anonymus privea lumea din perspectiva unui prelat catolic, spațiul catolic fiind diferit față de spațiul ortodox. Dacă privim ierarhia lumii catolice, titlul de cneaz este echivalent cu cel de duce. În acest sens, venim cu un exemplu din spațiul polonez, unde cuvântul *ksiqzq* era folosit pentru a desemna conducătorii polonezi⁵¹. Un astfel de caz este cel al lui Boleslav cel Viteaz. Exemplu în acest sens sunt emisiunile monetare ale lui Boleslav, anume câțiva denari destul de rari emiși la finele secolului X. Pe avers moneda este decorată cu elemente de factură creștină: o săgeată al cărei vârf este îndreptat în sus, acest simbol reprezentând cuvântul lui Dumnezeu, sub săgeată se află un copac cu șase ramuri, simbolizând Copacul Vieții. Cea mai relevantă pentru cazul nostru este inscripția care se află pe avers: *BOLIZIAVO DVX*. De subliniat este că titulatura este diferită pentru emisiile monetare mai târzii pentru același conducător. Aceste monede aveau prezente portretul acestuia împreună cu numele capitalei sale Gniezno; *GNEZDVN CIVITAS*, apare titulatura *PRINCES POLONIE*.⁵² Așadar, avem alternarea dintre titlurile de *princeps* și *dux* înainte ca Boleslav să adopte titulatura regală. În acest caz, cele două titluri pot fi traduse: *cneaz*.

Dorim, de asemenea, să subliniem similitudinea dintre instituția cnezială și cea de *jude*. Demnitatea de jude apare menționată în cadrul unui document emis în data de 8 octombrie 1434 de către Ștefan al II-lea, domnul Moldovei, din

⁴⁷ Horedt 1954, p. 499-500.

⁴⁸ Pascu 1972, p. 21.

⁴⁹ Engel 2001, p. 11; Pascu 1972, p. 26.

⁵⁰ Curta 2006, p. 355; Sălăgean 2006, p. 175.

⁵¹ Bogdan 1902, p. 191.

⁵²https://www.nbp.pl/banknoty_i_monety/monety_okolicznosciowe/2013/2013_10___denar_chro_brego_pl.pdf, accesat la 18.09.2019.

care aflăm că judecia într-un sat aparținea lui Jurj⁵³. Putem observa că cele două demnități au atribuții asemănătoare, în acest sens vom urmări cele mai vechi mențiuni documentare ale instituției. Pentru început, vom începe în veacul al XII-lea cu donația Marelui Jupan al Serbiei, Ștefan Nemanja către mănăstirea Hilandar, donație în care este inclusă judecia lui Radu și Giurgea, formată dintr-o comunitate ce număra 170 de locuințe. Deși nu poartă denumirea de cnezi, putem observa că există atribuții asemănătoare, precum strângerea de *quinguagessima*, răspunderea pentru angarii și judecarea cazurilor de o importanță minoră, această din urmă atribuție fiind cea mai importantă pe care o deținea judele. În limba sârbă, termenul care corespunde judelei este cel de *sudstvo*. În documentele ce au fost emise în secolele următoare, pentru români este atribuită demnitatea de cneaz, cum avem în secolul al XIII-lea în donația lui Ștefan Prvoveceani, donație pentru mănăstirea Žiča. Un alt astfel de caz putem să găsim în donația lui Ștefan Milutin către mănăstirea Hilandar, unde este menționat cneazul vlah Voihna. Analizând diploma regelui Béla al IV-lea către Cavalerii Ioaniți din 2 iunie 1247, putem observa similitudini și în cazul cnezilor menționați în sus numita diplomă. Astfel, avem obligația acestora să ofere jumătate din venituri hospitalierilor, adică *quinguagessima*, servicii pe care locuitorii trebuiau să le presteze, dar și atribuții militare⁵⁴. Prin termenul de jude, care este echivalent cu termenul sârbesc de *sudstvo* și cel maghiar de *kenezatus*, acesta avea dreptul de judecare și de administrare a satelor⁵⁵.

Un caz interesant îl reprezintă Litovoi, care corespunde secolului al XIII-lea, cu cneazul Belota, pe care l-am menționat în partea dedicată bulgarilor. După părerea lui I. Bogdan, atribuțiile judecătorești și administrative stau la baza demnității, iar titlul de cneaz este unul împrumutat⁵⁶, dar care s-a uniformizat cu cel de cneaz prin influența slavilor. Opinia lui I. Lupaș este una asemănătoare, dar pune accent pe originea germană a titlului⁵⁷.

O analogie a titulaturii de jude se poate întâlni în Sardinia, unde avem demnitatea de *judiko/judicatori*, care s-au aflat în fruntea insulei după retragerea autorității bizantine⁵⁸. Această comparație trebuie tratată totuși cu precauție, deoarece cele două instituții au evoluat diferit, în opinia noastră în cazul instituției din Sardinia nu ar trebui exclusă o origine feniciană a demnității. Trebuie totuși să subliniem asemănarea pe care o întâlnim în cazul bulgarilor și a românilor, unde avem comunități rurale conduse de cnezi, asemănarea fiind cu al Doilea Țarat Bulgar, nu cu Primul. Astfel, instituția cnezială este asemănătoare

⁵³ Bogdan 1903, p. 30-31; D.R.H.A. I, p. 187.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 25-28.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 30.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 31.

⁵⁷ Lupaș 1944, p. 94.

⁵⁸ Pascu 1986, p. 252.

din punct de vedere a atribuțiilor juridice cu judele, în schimb demnitatea de cneaz, pe lângă atribuțiile juridice, are și atribuții de ordin militar.

În acest sens, oferim exemplul lui Litovoi, menționat pentru prima dată în documente la 2 iunie 1247 în diploma lui Béla al IV către Cavalerii Hospitalieri, alături de Țara Hațegului⁵⁹. Despre relația dintre Litovoi și Țara Hațegului, diploma ne informează că românii ce locuiesc pe teritoriul stăpânit de către Litovoi (*terra Litua*) trebuie să plătească jumătate din venituri cavalerilor Hospitalieri, dar Țara Hațegului este sustrasă de această plată⁶⁰. În acest caz, putem observa că autoritatea lui Litovoi se extinde asupra Țării Hațegului. Despre Litovoi conducătorul acestei formațiuni, observăm că acesta era cneaz, diploma referind-se la el drept conducător al unui cneaz⁶¹.

Făcând o scurtă oprire asupra existenței jupanatului la români, acesta apare pentru prima dată menționat în timpul domniei lui Mircea cel Bătrân în anul 1388, provenit fiind probabil pe filieră sârbească⁶². Din punctul de vedere al utilizării, titlul este mai uzitat în Țara Românească decât în Moldova, unde apare pentru prima dată menționat în anul 1392, într-un document emis în timpul lui Roman I⁶³. Acest lucru se poate explica deoarece în Moldova se folosea *pan*. Aceste titulaturi nu aveau o autoritate teritorială, ci erau purtate de către marii dregători din Sfatul Domnesc. În cazul Moldovei, titulatura de jupan se folosea în relație cu membrii familiei domnitorului, după cum se poate observa în cazul fratelui domnitorului Alexandru cel Bun, Bogdan, menționat documentar pentru prima dată cu titlul de jupan în 29 iunie 1400⁶⁴. În cazul românilor, putem observa că avem de a face cu un apelativ onorific, care se traduce prin intermediul pronumelui personal de politețe *domn*⁶⁵.

Concluzii

Evoluția instituției cneziale, dar și întregul sistem administrativ al slavilor sudici au fost influențate de cel mai important element al culturii și diplomației bizantine și anume creștinismul. Astfel, putem observa adoptarea de către aceștia a sistemului administrativ bizantin și a titlurilor prezente la curtea imperială din Constantinopol.

În primul rând, titulatura de *cneaz* era purtată de către liderii diferitelor triburi slave. În cazul bulgarilor, șeful statului purta titulatura de *han*. În urma adoptării creștinismului, titulatura de *han* și cea de *arhonte* s-au contopit cu

⁵⁹ Popa 1988, p. 6.

⁶⁰ D.R.H., B, p. 8; D.R.H.D, p. 25; Bogdan 1902, p. 194.

⁶¹ D.R.H., B, p. 8; D.R.H. D, p. 25.

⁶² D.R.H., B, p. 27, menționat un jupan Stanicul Turcu; Madgearu 2004, p. 21.

⁶³ D.R.H., A, p. 3, în care sunt menționați jupanii Iuga și Ștețco; Madgearu 2004, p. 21.

⁶⁴ D.R.H., A I, p. 13; Madgearu 2004, p. 22.

⁶⁵ Madgearu 2004, p. 22.

termenul grecesc de arhonte, folosit până la adoptarea titlului imperial de țar de către Simeon. Bineînțeles, nu trebuie exclus faptul ca instituția să fi existat în cazul triburilor slave aflate sub stăpânirea bulgarilor turanici. Bineînțeles, o bază pentru această demnitate trebuie să fi fost, deoarece, în cazul bulgarilor, instituția cnezială apare menționată documentar în timpul celui de-al Doilea Țarat Bulgar, cneazul fiind liderul unei comunități rurale.

În cazul statul medieval sârb, titulatura de *cneaz* reprezintă o titulatură onorifică, fără a avea un rol definit în cadrul administrației, după cum am văzut în cazul lui Lazăr, care a folosit această titulatură pentru a nu se proclama țar și a nu-i provoca ceilalți magnați din Imperiul Sârb, dar, în același timp, folosește și titulatura de „autocrat al tuturor sârbilor” pentru a eluda titulatura de țar.

În cazul românilor, putem observa asemănări cu situația din al Doilea Țarat Bulgar. Comparând însă pe cei doi cnezi relativ contemporani, Litovoi și Belota, putem observa că între cei doi există diferențe. În primul rând, în cazul lui Litovoi, avem de-a face cu un lider ce avea atribuții militare, lucru subliniat și de titulatura de voievod. În schimb, în cazul lui Belota acest lucru nu se poate observa. În cazul demnității judeciei, cu care demnitatea de cneaz se aseamănă, trebuie o analiză precaută, mai ales datorită influențelor acestei demnități atât din spațiul slav, cât și pe filieră germană. De asemenea, considerăm că este precaut să nu facem asemănări cu situația din Sardinia, unde acei *judicatori* își pot avea rădăcinile, în opinia noastră, încă din Antichitate, pe o filieră feniciană. Cât despre titulaturile acordate de Magistrul P. în opera sa, considerăm că interpretarea poate fi flexibilă, dar bineînțeles în acest caz este nevoie de o doză de precauție.

Așadar, dintre toate aceste exemple putem observa că demnitatea de cneaz evoluează din liderul unui trib, în liderul unei comunități rurale, cum avem în cazul bulgarilor și al românilor, iar în cazul sârbilor ajunge să nu aibă un rol clar, fiind mai degrabă onorific. Interesant este faptul că există o asemănare între ceea ce se întâlnește în cazul românilor, cu situația din al Doilea Țarat Bulgar. Mai interesant este că în cazul românilor, demnitatea de cneaz are atribuții militare, ceea ce arată o asemănare cu organizarea vechilor slavi.

Abrevieri bibliografice

- Albu 2016 – Ioan Albu, "Hungarians or Greeks in the Inscription of Župan Demetrius (943)?" în *ВОСТОЧНАЯ ЕВРОПА В ДРЕВНОСТИ И СРЕДНЕВЕКОВЬЕ* vol. XXVIII, 2016, Moscova, p. 12-16
- Anonymus 1934 – „Anonymi Bele Regis Notarii”, în Gh. Popa-Lisseanu (editor) *Gesta Hungarorum, Izvoarele Istoriei românilor*, vol. I, București, 1934
- Barford 2001 – Paul Barford, *The Early Slavs Culture and Society in Early Medieval Eastern Europe*, New York 1976
- Biliarsky 2011 – Ivan Alexandrov Biliarsky, *Word and Power in Mediaeval Bulgaria*, Leiden-Boston 2011
- Bogdan 1902 – Ioan Bogdan, „Originea voievodatului la români”, în *Analele Academiei Române* Seria II, tom XXII, 1902, p. 191-207
- Bogdan 1903 – Ioan Bogdan, „Despre Cnejii români”, în *Analele Academiei Române*, Seria II, tom XXIV, 1903, p. 13-44
- Curta 2001 – Florin Curta, *Making of the Slavs History and Archaeology of the Lower Danube Region c. 500-700*, Cambridge 2001
- Curta 2006 – Florin Curta, *Southeastern Europe in the Middle Ages 500-1250*, Editura Cambridge University Press, 2006 Cambridge
- D.R.H., A – *Documenta Romaniae Historica*, Seria A. *Moldova*, vol. I (1384-1448), Constantin Chihodaru, I. Caproșu, L. Șimanchi, (editori), București, 1975
- D.R.H., B – *Documenta Romaniae Historica*, seria B. *Țara Românească*, vol. I (1247-1500), Petre P. Panaitescu, P. Petre, Damaschin Mioc (editori), București, 1966
- D.R.H., D – *Documenta Romaniae Historica*, Seria D, *Relații între Țările Române*, vol. I, (1222-1456), Ștefan Pascu, Constantin Chihodaru, Konrad Gündisch, Damaschin Mioc, Viorica Pervain, București, 1977
- Engel 2001 – Pál Engel, *The Realm of Saint Stephen. A History of Hungary 895-1526*, tradus de A. Aytton, New York – Londra 2001
- Fine 1991 – John V. A. Fine, *The Early Medieval Balkans A Critical Survey from the Sixth to the Twelfth Century*, Ann Arbor 1991
- Fine 1994 – John V. A. Fine, *The Late Medieval Balkans. A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*, Ann Arbor 1994
- Fine 2006 – John V. A. Fine, *When Ethnicity did not Matter in the Balkans A Study of Identity in Pre-Nationalist Croatia, Dalmatia, and Slavonia in the Medieval and Early-Modern Periods*, 2006
- Hanak 2014 – Walter Hanak, *The Nature and Image of Pricely Power in Kievan Rus', 980-1054 A Study of Sources*, Leiden-Boston 2014
- Horedt 1954 – Kurt Horedt, „Voievodatul de la Bălgrad-Alba Iulia”, în *Studii și Cercetări de Istorie Veche*, tom V, nr. 3-4, 1954, p. 487-512
- Jireček 1911 – Konstantin Jireček, *Geschichte der Serben*, Gotha 1911
- Kazhdan 1991 – Alexander Kazhdan, (editor general), *The Oxford Dictionary of Byzantium*, New York-Oxford 1991
- Kmietowicz 1976 – Frank A. Kmietowicz, *Ancient Slavs*, Wisconsin 1976
- Lupaș 1944 – Ioan Lupaș, *Istoria Românilor*, Sibiu, 1944
- Madgearu 2004 – Alexandru Madgearu, „Jupani”, în *Revista de Istorie Socială*, nr. IV-VI, 2004, p. 14-25
- Obolensky 2002 – Dimitri Obolensky, *Un Commonwealth Medieval: Bizanțul*, București, 2002
- Pascu 1972 – Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I, Cluj-Napoca, 1972
- Pascu 1986 – Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. III, Cluj-Napoca, 1986

-
- Petkov 2008 – Kiril Petkov, *The Voices of Medieval Bulgaria, Seventh-Fifteenth Century The Records of a Bygone Culture*, Leiden-Boston 2008
- Popa 1988 – Radu Popa, *La începuturile Evului Mediu Românesc. Țara Hațegului*, București, 1988
- Sălăgean 2006 – Teodor Sălăgean, *Țara lui Gelou. Contribuții la Istoria Transilvaniei de Nord în secolele IX-XI*, Editura Argonaut, 2006, Cluj-Napoca, 2006